

ЗА КУЛТА КЪМ МИНЕРВА В *NOVAE*

Павлина Владкова

През сезон 2008 г. в сграда *extra muris*, разположена на 70 до 150 м западно от римския лагер *Novae*, беше открит варовиков олтар с посвещение на Минерва (**Обр. 1.**). Той е с височина 1,20 м. В долната част е оформена профилирана основа с размери 0,74 x 0,60 x 0,20 м, над която следва гладка повърхност с височина 0,80 м и профил над нея 0,20 м, който повтаря основата. Завършва с релефна украса от волути, като горната част, макар и с нарушена цялост сега, със сигурност е била хоризонтално равна. Това доказва, че не става дума за постамент за статуя, а за олтар (**Обр. 2.**). Вероятно в ъглите също е имало релефна украса, имитираща акротерии. От нея са запазени следи само на лицевата страна, над надписа и в ляво от него. Върху едната добре огладена страница с размери 0,80 x 0,62 м е оформено надписно поле. Върху него, в горната част непосредствено под профила, има надпис на латински език в един ред:

MINERVAE

Височината на буквите е 0,07 м, изчукани в сравнително дълбок релеф, с не винаги равни отстояния между тях. Буквата Е е значително по-тясна от другите, а R е леко изкривена. От последната буква Е са запазени само част от вертикалната и долната хасти. Очевидно, че разстоянията между началото на надписното поле и първата буква от надписа и край на полето и последната буква не са равни – съответно 4,5 и 9,0 см (**Обр. 3.**).

Начинът на оформяне на олтара, не особено прецизното изпълнение на надписа и палеографските особености на буквите не оставят съмнение, че той е направен във времето около края на II в. до средата на III в. Според мен текстът е недовършен. Не е възможно върху доста голямото надписно поле да е предвиден само един ред надпис, при това

изчукан в неговата горна част. Срещат се олтари с доста пестелив текст, но обикновено поне върху тях е изписано и *SACRUM*. Като пример могат да бъдат посочени посветителните надписи на Диана от Монтана (Божилова 1987, 20–36). Някакво непредвидено обстоятелство, най-вероятно поредното варварско нашествие, е принудило каменоделеца да изостави своята работа и повече никога да не се завърне към нея. Най-логично изглежда това да се е случило през втората четвърт на III в., при някое от многобройните готски нашествия. Според данните от разкопките в този сектор, има категорични следи от разрушения и опожарявания в посоченото време.

Като най-близък паралел на олтара от *Novae* може да бъде посочен един паметник от римския лагер *Tibiscum* (в близост до съвр. град Тимишоара, Румъния). Той е отрит още през 60-те години на миналия век, но публикуван наскоро (Тимош 2006, 277–278). Размерите му са по-малки, има височина 0,87 м. В горната си част също е с релефна украса, състояща се от стилизирани акротерии и венец. Посвещението е направено на *Minerva Augusta*, като надписът е в пет реда.

Култът към Минерва не е сред най-разпространените в *Novae*. В продължение на 50-годишните системни археологически проучвания са открити едва няколко паметника, които показват, макар и слаба, популярност в лагера. На първо място това е варовикова плоча, върху която в едикула са изобразени Юпитер Оптимус Максимус, Юнона Регина и Минерва, като посвещението към тези божества е изписано под релефа в *tabula ansata*. Надписът е многократно публикуван и интерпретиран, той поставя много въпроси, но в случая за нас е важно посвещението на Капитолийската троица и датирането му – през първите години на III в., по времето на император Септимий Север (Bozilova, Kolendo, Mrozewicz 1992, 27–30, kat. № 12). Изображението и текстът не оставят съмнение, че в *Novae* е честван култът към трите върховни божества и вероятно е имало и храмова постройка. Откритите малки олтари с надписи, посветени на *ИОМ* (Bozilova, Kolendo, Mrozewicz 1992, kat. N 10, 11) също могат да бъдат свързани с храм на Капитолийската троица. Прави впечатление, че те са открити на брега на Дунав и според мен са се свлекли по стръмния северен бряг. Ако това е вярно, то може да се предположи, че

култовата сграда е била разположена в непосредствена близост до северната крепостна стена на лагера и това е причината олтарите да бъдат открити на самия дунавски бряг. Смятам, че посвещенията на *IOM Depulsor* (Bozilova, Kolendo, Mrozewicz 1992, kat. № 13p 18p 27) и на *IOMD* (Bozilova, Kolendo, Mrozewicz 1992, kat. № 14, 15) дават данни за различни аспекти от честването на култа към върховното римско божество, но нямат пряко отношение към култа на Капитолийската троица. Тук искам да отбележа, че в *Novae* до настоящия момент е открит един единствен надпис със самостоятелно посвещение на Юнона (Bozilova, Kolendo, Mrozewicz 1992, kat. № 26) и нито един на Минерва.

Не по-различна е и ситуацията с бронзовата пластика. Известни са само две статуетки, изобразяващи Атина/Минерва (Milcheva 2006, 36, kat. № 21, 22), където богинята е представена в конвенционален тип, като носи характерните особености на гръцкото божество. Няма открити оброчни плочки или друга каменна пластика, посветени на Минерва.

Няма да се спирам подробно върху паметниците от римската епоха от съвременните български земи, които показват разпространението на култа към Минерва. В едно свое изследване Ив. Дончева разглежда проблемите, свързани с иконографията на вотивните паметници, посветени на Атина, открити на територията на Мизия и Тракия (Дончева 2002, 18–27). Същият автор отделя и специално внимание върху култа към това божество в *Nicopolis ad Istrum* и границите на неговата административна територия (Дончева 2002 а, 39–45). Тук искам само да отбележа, че като цяло култът не е широко разпространен както в градските центрове, така и във военните лагери. Изключение прави единствено *Oescus*, където е открит храм на Минерва, който представлява част от култовия комплекс, свързан с почитането на Капитолийската троица (Иванов, Иванов 1998, 138–140). Пак от там произхожда торсо от статуя на богинята, а в началото на XX в. е намерена ара с размери 1,22 x 0,68 x 0,52 м (близки до тези на разглеждания паметник) с надпис *MINERVAE SACRUM* (ILBulg., 38).

Намирането на олтара с посвещение на Минерва в резиденцията извън крепостните стени на *Novae* поставя веднага въпроса къде точно е бил поставен той и дали божеството е чествано като част от Капито-

лийската тройца или с някои от другите му функции. Известно е, че освен като богиня на мъдростта и разума, на войните с благородна кауза, като покровителка на занаятите, изкуствата и науката и защитница на градовете, Минерва в много надписи носи епитета *Medica*, т.е. Лечителка. Като типичен пример могат да бъдат посочени епиграфските паметници от *Bath*, Уелс, Великобритания. От тях става ясно, че предримското божество Сул или Сулис е уеднаквено с Минерва Медика. От храма при термите в посочения град произхожда и отлично запазена статуя на богинята, копие на елинистическа скулптура от IV в. пр.Хр., изработена от мрамор и датирана през втората половина на II в. Откриването и на други надписи от Северна Италия дава основание на изследователите да твърдят, че в гало-римската митология Минерва е била почитана като здравеносно божество (Sauer 2001, 63–93).

Изхождайки от казаното по-горе смятам, че вероятно въпросният олтар от *Novae* има връзка с големите по площ терми на резиденцията *extra muros*, които са ситуирани непосредствено източно от мястото на намирането му и са в процес на проучване. Без съмнение, в западна посока от банята трябва да се търси краят на сградата, нейният западен портик и улица с посока север-юг – подходящо място за издигане на култовия паметник. Според мен, храмовата постройка се е намирала непосредствено до термите и тогава е много вероятно тук да е честван култът към богинята, олицетворяваща не само официалната римска власт, но почитана и като лечителка. В такъв случай, трябва да мислим освен за официалния култ, който е свързан с политическата ситуация и римската власт, и за частен култ, каквито примери има многобройни от огромните богати вили и резиденции във всички римски провинции. Разбира се, това е само една хипотеза, която археологическите проучвания през следващите години ще потвърдят или отхвърлят.

Началото на изграждането на архитектурния комплекс на термите, на базата на стратиграфски наблюдения и подвижни находки, се отнася след 170 г., а краят на тяхното функциониране – към средата на III в. – датировка, която не противоречи на тази на разглеждания паметник.

ЛИТЕРАТУРА

Божилова, 1987: В. Божилова. Епиграфски паметници от светилището на Диана и Аполон. – В: Монтана. Т. I, 20–36.

Дончева, 2002: Ив. Дончева. Иконографска характеристика на изображенията на Атина върху оброчни релефи от Мизия и Тракия. – Археология, 3, 2002, 18–27.

Дончева, 2002 а: Култът към Атина в Никополис ад Иструм и неговата територия. – В: Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. В. Търново, 2002, 39–45.

Иванов, Иванов, 1998: Т. Иванов, Р. Иванов. Улпия Ескусл. Т. I. София, 1998.

Božilova, Kolendo, Mrozewicz, 1992: V. Božilova, J. Kolendo, L. Mrozewicz. Inscriptions latines de Novae. Poznan, 1992.

ILBulg.: Gerov, B. Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Serdicae, MCMLXXXIX (София, 1989).

Milčeva 2006: Al. Dimitrova-Milčeva. Die Bronzafunde aus Novae (Moesia Inferior). Warszawa, 2006.

Sauer, 2001: Eb. Sauer. An inscription from northern Italy, the Roman Temple complex in Bath and Minerva as a healing goddess in galo-roman Religion. – Oxford Journal of Archaeology, 15, 63-93.

Тимоџ, 2006: Călin Timoč. Neue Inschriften aus dem Römischen Kastell von Tibiscum. – Analele Banatului, S. N. Arheologie – Istorie, XIV, 1, 2006, 277–281.



Обр. 1. Ситуация на откриване на олтара с посвещение на Минерва в западния сектор на сграда *extra muros* в *Novae*



Обр. 2. Олтар на Минерва
от сграда *extra muros* в *Novae*



Обр. 3. Надпис върху олтар на Минерва
от сграда *extra muros* в *Novae*